

Ольга Недавня (Київ)

ОСОБЛИВІСТЬ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ГРЕКО-КАТОЛИЦИЗМІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розвій кожної Церкви позначений тими чи іншими знаковими віхами, більшість яких всім відомі, хоч трапляються також і мало знані чи такі, вплив яких на еволюцію Церкви не є очевидний. II Ватиканський Собор – це подія, котра, без перебільшення, може бути визначником часу “до” і “після”, причому не лише для Католицької Церкви, де він відбувся. Оскільки цей Собор був визначним етапом якісного розвитку чи не найстаршої безперервно існуючої інституції, остільки наслідки його рішень, у тому числі наслідки віддалені, цікаво вивчати, зокрема з точки зору їх впливу на подальші інституалізаційні процеси в Церкві. Це – цікаве поле досліджень для багатьох релігієзнавців, ми ж у цій пошуковій розвідці наразі зупинимося на специфіці перебігу інституалізаційних процесів в сучасній Українській Греко-Католицькій Церкві як особливій частини постсоборової католицької Церкви, як у такій, що успадкувала переваги і проблеми й християнського Сходу, і християнського Заходу.

Насамперед мусимо визначити, що мається на увазі під інституалізаційними процесами у згаданому контексті. Церква, хоч і є консервативним суспільним інститутом з давно усталеними канонами і корпусом власних норм, все ж не залишається зовсім незмінною з плином часу. Як інституція, Церква переживає певні трансформації: невеликі й малопомітні або й такі рішучі, як це було на II Ватиканському Соборі; утім, зглядно “революційні” зміни в ній також готуються наростанням еволюційних. Що не менш суттєво – такі зміни “згори” є, у свою чергу, наслідками підспудних змін “знизу”: певна еволюція релігійності вірних, що здійснюється під впливом як церковних, так і різноманітних світських факторів, також підштовхує видозміни її (релігійності) інституалізації, стимулює формалізацію цього процесу на рівні ієрархії.

У вітчизняному релігієзнавстві прийняте визначення інституалізації релігійної як процесу формування сталого комплексу формальних і неформальних правил, принципів, норм, віронавчальних приписів і організаційної структури, який відбувається в міру розвитку спільності, об'єднаної конфесійним статусом¹. Науковці, що вивчали відповідну проблематику, зокрема, досліджували сучасний розвиток релігійних організацій, звертали увагу на активний перебіг інституалізаційних процесів як у відносно нових, так і в традиційних Церквах². То ж інституалізація релігії й релігійності є динамічним феноменом; інституалізаційні процеси відбуваються не лише в добу виникнення тієї чи іншої релігії, конфесії, Церкви. До проявів її (інституалізації) триваючого перебігу правомірно відносити закріплювані у той чи інший інституційний спосіб поточні трансформації, котрі відбуваються в релігійно-духовному житті віруючих, що може відображатися як у корекції неписаних норм, так і в структурних перебудовах Церкви.

Коли Католицька Церква у вільному світі активно переживала такі переміни в період II Ватиканського Собору та внаслідок його рішень, УГКЦ перебувала в специфічних умовах підпілля. Зрозуміло, саме ці умови суттєво впливали на особливості її існування, а про розвиток всієї католицької Церкви після II Ватиканського Собору українці греко-католики могли хіба що, і то частково, лише дізнаватися. Однак, ті явища, що відбувалися в катакомбній Церкві, згодом позначилися на подальшому перебігу її інституалізаційних процесів. І то не лише в період бурхливого відродження УГКЦ, але й протягом всього наступного, триваючого в незалежній Україні її розвитку. Тому бодай лаконічно варто означити феномени, що отримали характерний розвиток в підпільній УГКЦ та представлені у тематичних збірниках документів³.

¹ Інституалізація релігійна // Релігієзнавчий словник / За ред. А. Колодного і Б.Лобовика. – К., 1996. – С.131–132.

² Наприклад: Єлєнський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформацій центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. – К., 2002. – С.108–115.

³ Літопис голоти України / Гол.ред. В.Цветков. Ред.колегія: Ю.Борець та ін. – Дрогобич, 1994. – Т. 2.: Репресована церква; Мартирологія українських церков: В 4-х т. /Упорядники: С.Зінкевич, Т. Лончина – Торонто; Балтимор, 1985. – Т.2: Українська Католицька Церква: Документи, матеріали.

• *Сильний мирянський рух.* Маючи в Україні й такі історичні передумови, як демократичність Київського християнства та діяльність прицерковних братств, мирянський рух в катакомбній Церкві був тією запорукою, котра дала можливість вижити греко-католицькій традиції. Адже в часи ліквідації УГКЦ виселення священників з родинами, розорення чи перевід у православні парафій свідомі, вірні миряни зміцнювали свої “домашні церкви” як bastiони рідної духовності, об’єднуючись задля її захисту у неформальні церковні групи, збираючись на спільну молитву навіть тоді, коли до них не мав можливості доїхати підпільний греко-католицький священник.

• *Велика роль жінок-монахинь, піднесення жіночого служіння.* У збереженні та відтворенні греко-католицької традиції мирянам самовіддано допомагали уцілілі сестри-монахині, яким, порівняно з ченцями, було дещо легше уникнути арештів та виселення з України, простіше підселитися до родичів тощо. Сестри навіть подекуди примудрялися жити разом по дві-кілька, хоч і без габітів та на світській роботі, проте стараючись вибирати працю, пов’язану з контактами із людьми. Деякі сестри мали можливість пересуватися й навіть потроху відновлювати зв’язки між окремим зацілілими, відданими УГКЦ священиками, навіть якщо останні й служили вже в православному храмі.

• *Дитячі групи, активна молодь.* Такі зусилля мирян та сестер-монахинь приносили свої плоди й у вигляді відтворення дитячої релігійності та молодіжного служіння. Хоч якісь вияви причетності особливо дітей та молоді до греко-католицького спадку переслідувались ще жорсткіше, ніж релігійності як такої, це тим паче додавало протестного смаку бунтарській вдачі юних, котрі об’єднувались у колядницькі гурти, бралися прислужувати священикам на нелегальних катакомбних греко-католицьких службах та відвідували спорадичні катехези, що їх влаштовували монахині, а деякі юнаки навіть підпільно вчилися на семінаристів.

• *Піетет до священиків.* У таких умовах ті священики та сестри, котрі мужньо виконували свої покликання у небезпечних умовах заборон, мали надзвичайно високий авторитет у вірних, які створювали для них групи підтримки й супроводу.

• *Покутники.* Особливим явищем в підпільній Церкві стали покутники, що утворювали групи нескорених консерваторів, котрі не хотіли бодай про людське око пристосовуватися до радянської дійсності. Вони піддавалися переслідуванням, але вперто об'єднувались навколо того чи іншого свого лідера, харизматичної особистості, набуваючи певних сектантських ознак.

• *Народні чуда.* За радянських часів такі вияви народної релігійності – від плачучих образів до появи зображень святих на тих чи інших предметах або спорудах – ставали приводом згуртування віруючих у стихійні паломництва на поклоніння, котрі інколи ставали масовими, незважаючи на всі утиски влади (як от “Грушівське чудо об’явлення Богородиці”).

Після відродження УГКЦ та її відбудови в незалежній Україні УГКЦ отримала можливість вільного розвитку, спираючись на свої врятовані традиції. Водночас Церква почала ширше знайомитися з напрацюваннями II Ватиканського Собору, котрі вже пройшли “обкатку” на практиці (у тому числі, принаймні частково, і в колишніх країнах соціалістичного табору), та надолужувати у своєму поступу те, що в силу об’єктивних причин “пройшло повз”. У своїй інституалізації УГКЦ зіткнулася з небувалими викликами: згруповані у мирянський рух віруючі, що звикли у підпіллі брати на себе частину функцій священників, не всі й не в усьому безпроблемно пристосовувались до класичнішої ситуації у стосунках “клір – вірні”, чернецтво й духовенство вже не були самотніми лідерами-виразниками народного потягу до рідної духовності, діти й молодь позбулися особливо потужної як для свого віку мотивації доступу до “забороненого плоду”, і всі – замість чи й поруч зі старими спокусами згіршення познайомилися з новими, передусім у вигляді випробовування інакшою відповідальністю, свободою, споживацтвом тощо.

Нова ситуація вимагала нового реагування, переосмислення власної локації у духовних процесах внутрішнього й сімейного світу, а також і в парафії й відновленій Церкві. Оскільки умови життя віруючих УГКЦ в незалежній Україні суттєво відрізняються від умов виживання вірних підпільної Церкви, остільки і їхня релігійність зазнавала змін, що позначалося й на специфіці інституалізаційних процесів в греко-католицькому, які також зазнавали певних впливів постсоборової католицької Церкви.

Якщо проаналізувати ці процеси в сучасній УГКЦ з періоду її відродження по сьогоднішній день, роблячи насамперед акцент на виокремленні елементів змін інституалізації релігійності (а потім вже – інституалізаційних змін у Церкві), можна виділити наступне, наразі не претендуючи на охоплення всіх відповідних особливостей:

1. *Намагання збереження “родинної церкви”*. Після зміни радянських реалій з переслідуваннями та примусовим атеїзмом з комуністичною ідеологією на ліберальні умови демократії та свободи совісті, виявилось, що зберігати “домашню церкву” по-своєму непросто. Кількість спокус та обставин, хай і не таких жорстких, що роз’єднують родини (і то не обов’язково буквально, але в часі, просторі та інтересах), здається, навіть побільшало. Тому також потрібна непересічна їм відпорність, що й намагаються реалізувати у греко-католицьких родинах, з більшим чи меншим успіхом. За роки незалежності України УГКЦ налагодило мережу недільних шкіл або принаймні класів у більшості парафій, проводяться катехези і для дорослих, однак все одно релігійність особи залежить у першу чергу від домашньої духовної атмосфери. І тут свідомі віруючі стараються допомогти менш успішним у цьому відношенні родичам, для чого існують зокрема й спеціальні групи, як от “Матері у молитві” та інші.

2. *Поява “біритуалів”*. В даному разі йдеться не про греко-католицьких священиків, котрі мають право і спеціально підготовлені для служіння в обох (східному та західному) обрядах, а про віруючих-біритуалів в межах однієї родини, кола родичів чи друзів. Це – люди, що в силу зростання у змішаних конфесійно родинах або утворення таких родин у власному шлюбі, йдуть шляхом не уникнення демонстрації своїх конфесійних особливостей, а “інституалізують” свої “домашні Церкви” шляхом “примирення” та синтезу двох чи більше традицій. Існують також біритуальні чи мультиритуальні особи й родини, котрі стали такими внаслідок власного пошуку та рішення. Ці особи можуть відвідувати служби у культових спорудах різних конфесій: греко-католики – ходити і в римо-католицькій або православній храм. Названий цікавий феномен різноманітних біритуалів, широко присутній у різноконфесійному, полісвітоглядному й мультикультурному глобальному світі, заслуговує на всебічний аналіз релігієзнавців, наразі лише

відзначимо, що такі біритуали можуть групуватися й у спільноти, ширші за родинні.

3. *Практикування толерантної участі у міжконфесійних заходах*, що зумовлює певні запозичення та творче освоєння іноконфесійних традицій у власній конфесійній традиції. Такі учасники, не обов'язково біритуали чи мультиритуали, є постійними або частими активістами різних міжконфесійних паломництв, зустрічей, молебнів. Власне, подібна толерантність не є дивна як для Церкви Київської традиції. І йдеться про греко-католиків не тільки й не стільки про тих, котрі їздять на такі заходи, як у Тезе (це стосується передусім більш мобільної греко-католицької молоді), а про тих віруючих, що живуть у селах та містах, де по кількох століттях греко-католицькі парафії після радянського панування частково чи повністю перейшли до православ'я (а також, що бувало – до римо-католицьких парафій чи, рідше, до протестантських громад), а згодом, з відродженням греко-католицької парафії, місцева громада стала поліконфесійною. В такий спосіб родичі, сусіди, друзі стали прихожанами різних Церков, але чимала їх частина відвідує заходи одне одного – якщо не служби, так домашні обрядові дійства, що впливає і на особливості їхньої релігійності, поступово ініціюючи нові явища у їхніх Церквах (як от католицькі церковні інсталяції та ритуали у православних, латинську хресну дорогу в греко-католиків тощо).

4. *Розбудова й піднесення ролі парафій*. У відродженій УГКЦ, зрозуміло, були відновлені всі типові елементи класичної парафії, однак сучасна дійсність виявилася складнішою за довоєнний період, тому підтримання життєздатності та розвиток парафіяльного життя потребували нових, нестандартних рішень. Вони знаходилися, зокрема, у розширенні функціональності парафій, у творчих запозиченнях та власних оригінальних ініціативах. Коли нові ринкові відносини примусили по-новому виживати як родинам, так і громадам, виявилось, що парафіяльне життя навіть в сьогоденньому мобільному світі може бути не пережитком минулого, а осередком консолідації сусідської спільноти, якій доводиться самотужки вирішувати ті чи інші свої проблеми.

5. *Примноження прицерковних організацій*. Воно стало наслідком як вище названих обставин, так і діяльності членів міжнародних католицьких спільнот. На локальному рівні прицерковні гре-

ко-католицькі організації складають той чи інший “набір”, характерний у залежності від регіону: поза традиційними теренами УГКЦ більше таких, котрі консолідують зацікавлених у відродженні української духовності (найчастіше на зросійщеному сході й півдні України), що корелює з найбільш нагальними потребами віруючих тієї чи іншої місцевості.

6. *Відновлення чи то легалізація культу приватних капличок.* Їх відбудовують українці греко-католики на місці знищених за радянської влади: в обійстях, на роздоріжжях, на місцях боїв повстанців та їх поховань, на майданах сіл та міст. І це відбувається не лише в Західній Україні. Так, у столиці України капличка Богородиці типового католицького вигляду (схожа на Фатимську) встановлена біля однієї з найкрупніших лікарень на Червоному хуторі. Потребу таких видимих знаків віри не можна пояснити лише модою: ймовірно, йдеться про маніфестацію власної духовної ідентичності, що, на нашу думку, у низці випадків можна вважати й маркуванням національного рідного культурного простору, на протиположність безликим “артефактам” глобальної споживацької попси.

7. *Розростання традиції народних чуд.* Крім мироточення чи плачу образів, віруючі бачать об’явлені образи Ісуса, Богородиці та святих на склі, зрізах дерев, навіть асфальті⁴. Можна по-різному ставитися до такого явища (а сама УГКЦ ставиться переважно обережно на офіційному рівні, хоч на місцевому може мати місце зацікавлена підтримка). Так чи інакше, очевидно, потреба дивовижного не зменшується в сучасному прагматичному світі, радше навпаки – його раціональність та подекуди цинізм сприяють у певній частині віруючих збільшення потягу до містичного та сокровенного, з чим має рахуватися й сама Церква.

8. *Харизматичні рухи.* Причини їх виникнення – як внутрішні, так і вплив закордонних аналогів. Жорсткість нової економічної ситуації, “попса” споживацтва та мультикультурні реалії з політкоректною риторикою та нівеляційним наступом на опуклі культурно-духовні відмінності, що заважають “середньостатистичним” громадянам – все це, поруч багатьох інших факторів, спричинило нову хвилю своєрідного харизматизму в різних конфесіях, у тому числі й в греко-католицизмі. Якщо відрізнити в УГКЦ це яви-

⁴ Релігійна панорама. – 2010. – № 4. – С.8–9.

ще (наприклад, цікаве сполучення традиціоналізму та харизматизму в ковпаківців”⁵) від стимульованих зацікавленими зовнішніми чинниками розкольніцьких рухів чи намірів окремих харизматичних лідерів, сам по собі харизматичний рух може вилитися як у здорові ініціативи “знизу” та ставати ферментом для традиційної Церкви, лакмусом для назрілих інституалізаційних в ній змін, так і спричинювати в її середині певні проблеми, котрі, утім, є елементами розвитку й можуть долатися чи опрацьовуватися й ставати засвоєними уроками.

Як бачимо, визначені характерні особливості інституалізаційних процесів у греко-католицизмі у чомусь подібні аналогам у постсоборовій Католицькій Церкві, а у чомусь мають оригінальну українську специфіку, зумовлену сучасними українськими реаліями.

Відродно, що ці процеси, як й інша проблематика буття сучасних українців греко-католиків, аналізуються не лише релігієзнавцями, а й – досить активно – представниками самої УГКЦ. Так, учасники останнього її (вересневого 2012 р.) Синоду обговорили й внесли відповідні свої правки до проекту Стратегії розвитку УГКЦ на період до 2020 року⁶. Подальше вивчення інституалізаційних змін в українському греко-католицизмі актуальне, зокрема, в регіональному розрізі та з огляду на відповідний внесок різних поколінь її віруючих.

---

⁵ Недавня О. Феномен ковпаківців-традиціоналістів // Релігійні меншини України. – К., 2011. – С.254–262.

⁶ Стратегія розвитку УГКЦ є головною темою цього річного Синоду (вересень 2012) // Українська Греко-Католицька Церква (Офіційний сайт). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ugcc.org.ua/news_single.0.html?&tx_ttnews\[tt_news\]=5924&cHash=6a7667bb9e35a3ae1496bef8f9d095cf](http://www.ugcc.org.ua/news_single.0.html?&tx_ttnews[tt_news]=5924&cHash=6a7667bb9e35a3ae1496bef8f9d095cf).